

HADIGONDOZÁSUNK

A „HADIGONDOZÁS“ ez az alig 18 évvel ezelőtt, német mintára képzett szóösszetétel, nyelvünkben már megszokott kifejezéssé vált. Maga a fogalom talán megúntta is. A távolról szemlélő csak annyit lát, hogy a háborús veszteségek által megbolygatott társadalmi egyensúly helyreállítására a háború rokkantja s az elesett katona özvegye, árvája, körülményes hatósági vizsgálat alapján csekély kegydíjfelét kap, szerencsés esetben egyéb különféle kedvezményeket is: állást, trafikot, piaci árusítóhelyet, stb. Vájjon egyszerűen csak erről van-e szó?

Mindenekelőtt érdemes tudnunk, hogy Magyarország még ma is, közel 17 évvel a háború befejezése után, évi 18 millió pengőt fordít kereken kétszázezer hadigondozott¹ rendszeres pénzellátására. Ekkora magyar embertömeg kivételes sorsa, boldogulása és a mód, ahogyan államunk ily nagy költségvetési összeggel gazdálkodik, a társadalom előtt akkor sem lehetne közömbös, ha a világbéke örökre biztosítva volna. De az elmúlt tél külpolitikai eseményei elég komolyan figyelmeztettek, hogy bizony nem hagyhatjuk számításon kívül a jövőendő háborújának lehetőségét, ekkor pedig a hadigondozás újból fontos nemzetmentő tényezővé válnék.

Hajdan, amikor a véres háborúkat szinte törvényszerű bizonyossággal követte a járványos betegségek emberpusztítása, intézményes hadigondozásról alig lehetett szó. Az 1848/49-es időkben Kossuth néhány mesteri körmondata felhívta a figyelmet a „béna hadfiakra“ »estélyi kályhatűz meséi mellett tépést csináltak nemzet es asszonyaink, mialatt odakünn folyt a küzdelem. De szabadságharcunkban előbb elbuktunk, semhogy rendszeres mentőmunkára sor kerülhetett volna, az abszolutizmus alatt pedig a hadikárosult a hatóság üldözőttje volt, nem gondozottja. Csak a kiegyezés után történt valami a még életben maradt agg honvédekért, inkább kegyeletből (nem minden tüntető él nélkül Bécs felé), mint szociális helyzetfelismerésből. Az 1866-os

¹A m. kir. közp. illetményhivatal kimutatása szerint 1935. március 1-én pontosan 199.880 volt a nyilvántartott hadigondozottak összlétszáma. Ezek közül hadirokkant 64.752, hadigyámolt (azaz a hadirokkant 16 éven aluli gyermeke) 83.279, hadiözvegy 42.959, félhadiárva (hadiözvegy gyermeke) 4616, szülötten hadiárva 541, egyéb hadigondozott családtag, járadéksegélyes és külföldön élő hadigondozott együtt 3733. Ez a nyilvántartás azonban nem tünteti fel azokat a hadigondozottakat, akik pénzellátásban nem részesülnek vagy azért, mert végkielégítést kaptak, vagy mert elkéshten jelentkeztek stb. Mindenesetre az ilyenek is többbezen vannak.

porosz-osztrák háború s a boszniai okkupáció magyar áldozatairól már a kettős monarchia közös katonai szervezete gondoskodott — elég mostohán — egyetlen rokkantházunkkal (a nagyszombatalival) és az évi 72 koronás rokkantsági nyugdíjak, évi 192 koronás sebesülési pótdíjak, stb. avult rendszerével.

A VILÁGHÁBORÚ hadigondozási téren teljes készületlenségben találta Magyarországot. Hamar kiviláglott, hogy ily rendkívüli időkben, a látszólagos pénzbőség és árfolyamhullámzás mellett nem fontosabbé, legalább is nem sürgős a rendszeres pénzbeli járandóságok megállapítása. (Háttérbe is szorult mindjárt a hadigondozásnak ez a gépiesebb része s csak 1922-ben került sor először a katonai nyugdíjrendszer megreformálására.) Kitűnt, hogy annál égetőbb szükség van a szenvedő, nyomorgó és tanácstalan embertömegek istápolására, hogy a háború áldozata újból hasznos tagja és ne bomlasztója legyen a társadalomnak. Ily feladatra nem volt kellően felkészült, alkalmas szervezettségünk. A harcterekről hazaözönlő sebesültek és betegek ellátására teljességgel hiányoztak a megfigyelő- és elosztó-állomások, a járványkórházak, rokkantintézetek, tanácsadó népirodák. Korszerű törvényünk sem volt, mely irányt szabhatott volna a testileg-lelkileg összetört hadikárosultak gondozásának, kik napról-napra ijesztebb tömegekben árasztották el s töltötték be panaszaikkal elárvult falvainkat. Az időelőtti belső felfordulás fenyegető veszélyének felismerése gyors cselekvést követelt.

A háború nyolcadik hónapjában kormányköreink s a hadvezetőség még azon vitáztak, hogy ki illetékes az intézkedésre, amikor — most húsz esztendeje (1915 május) — egy inkább társadalmi alakulatnak mondható bizottság végre megkezdhette a szervező munkát. Ekkorra már a hadrakelt seregből több, mint húszezer csonkított, béna és belbeteg katonát selejtezték ki, akiknek mindenekelőtt gyógyintézeti utókezelésre s művétagra volt szükségük, hogy a fogyatkozásuk miatt csökkent munkaképességük minél kevésbé gátolja visszahelyezkedésüket a polgári életbe. Nagy részüket hirtelen felállított ipari és mezőgazdasági rokkantiskolákban valamely új életpályára is ki kellett képezni. Hiszen hadirokkantjaink többsége, mint tanulatlan földműves vagy gyárimunkás, korábbi munkakörében hasznavehetetlenné vált, viszont a harctéren levő férfilakosság hiányzó munkaerejét legalább ilyen, csökkentértékű emberanyaggal gyorsan pótolni kellett.

A háborút követő közviszonyok nem igazolták minden esetben azokat, akik a hadirokkantakon, válogatás nélkül, ilyen átképzéssel igyekeztek segíteni. De ki sejtette akkor, hogy a testi fogyatkozásuk miatt amúgy sem versenyképes hadirokkant-cipészek, -szabók, -lakatosok, -pallérok, -méhészek, -kertészek, stb. egyrésze néhány év múlva kénytelen lesz másféle elhelyezkedést keresni, vagy szaporítani fogja a munkanélküliek számát? Tény, hogy az akkori közviszonyok között más megoldás nem kínálkozott s hozzá kell tennünk: más államokban is ugyanez történt.

Az ingyenes utókezelés és iskoláztatás átlag egy-két évig tartott. A hadikórházakból kikerült rokkantakat azonban nem volt könnyű

meggyőzni arról, hogy a hazatérésük várva várt időpontja saját jövőjük érdekében tolódik ki ennyire. Ezek a munkakörüktől rég elszakadt, kimerült, lelkiileg fásult emberek nem sejtették előre fogyatkozásuk s iskolázatlanságuk hátrányait. Meg is unták az intézeti élet kaszárnya-fegyelmét s máris mutatkozott rajtuk valami különös belső nyugtalanság, vándorlási hajlam, mely — későbbi tapasztalás szerint — a hadieredetű rokkantságnak állandó velejárója. Az utókezelőkben és rokkantiskolákban e nyugtalanság tapintatos levezetése, sőt hasznosítása: lelki átformálása vállalkozási kedvvé a szórakoztatásba rejtett ismeretterjesztés legtarkább módszereivel, külön feladata volt a hadigondozásnak. Ugyanekkor odahaza a hadiözvegyek egyelőre még ismeretlen létszámú, de egyre növekvő tömege várt támogatást. A hadbavonultak százezreinek kereset nélkül maradt családjait is „jhadisegély“-ben kellett részesíteni (Hadsegélyező hivatal). S e legsürgősebb szociális teendők mellett már is felsötétlett legnagyobb gondunk, a nemzet jövője: mi történjék két-háromszázezer neveletlen hadiárvaival?

Hadigondozásunk hőskorának nevezhetnők — a jó békés polgári közigazgatás mértékével mérve — az összeomlásig eltelt harmadfél esztendő, ismerve a feladat áttekinthetetlenségét, a folyvást felbukkanó új problémák sokaságát, az erőforrások viszonylagos csekélységét s hozzáképzelve mindezekhez a háborús idők nélkülözéseit, nyomasztó légkörét.

1916 elejétől az ügyeket a miniszterelnökség fenhatósága alá helyezték, polgári jellegű m. kir. rokkantügyi hivatal (későbbi nevén: országos hadigondozó hivatal) intézte gróf Tisza István és gróf Klebelsberg Kunó közvetlen alelnöki vezetése alatt. Ez az állami szervünk, a maga kölcsönkért kicsiny, válogatott tisztviselői karával, egészségügyi, tanügyi, ipari, gazdasági szakértőivel, valóban hatalmas munkát végzett.

Szerteszét az országban, hirtelen épített baraktelepeken, kiürített iskolákban, gazdátlan uradalmi épületekben alig két év alatt a modern felszerelésű egészségügyi, oktató- és műszaki intézetek egész sora keletkezett — úgyszólván semmiből.

A szervező munka szemléltetésére álljon itt néhány adat az 1918 év elejéig felállított magyar hadigondozási intézetekről:

Volt nyolc nagy utókezelő gyógyintézetünk, összesen 9776 beteg részére: négy Budapesten, egy-egy Kassán, Kolozsvárt, Pozsonyban és Sátoraljaúj helyen.

Volt kilenc különleges gyógyintézetünk, összesen 8190 tüdőbeteg (kisebb részben egyéb belsőbeteg) rokkant katona részére. Külön nemzeti tragédiánk, hogy e hatalmas tüdőbeteg-gyógyintézetek — az egy tokaji kivételével — mind az utóbb elszakított országrészekben létesültek: Alsószombatfalván (Fogarás vm.), Alsótátrafüreden, Aradon, Besztercebányán, Munkácson, Rózsahegyen. Így ellenállás és ellenszolgáltatás nélkül, ingyen hullott megszálló ellenségeink ölébe e sok gyönyörű intézet, megannyi elvesztett fegyver, amit hadigondozásunknak köszönhetünk a legnagyobb népbetegségünk elleni küzdelemben. Tekintve, hogy még ma is több mint 6000 gümőkóros hadirokkantról tudunk, vesztésünket kevésbé pótolta a háború után Budapesten felállított s 1929-ben meg is szüntetett 240 ágyas hadirokkant-tüdőbeteg-gyógyintézet.

Hét nagy művétaggyártó-műhelyünk volt: az aradi, a debreceni, a kassai, a kolozsvári, a pozsonyi, a sátoraljaúj helyi és a később állandó gyárrá fejlesztett (ma is meglévő) budapesti.

Volt tizennégy rokkantiskolánk, összesen 2974 rokkant-tanuló hellyel: Aradon, Budapesten (kettő), Kassán, Kolozsvárt, Pozsonyban és Vácott ipari, Gicen (Veszprém vm.), Kalocsán és Törökszentmiklóson gazdasági irányú, Debrecenben és Sátoraljaújhelyen ipari és gazdasági irányú együttesen. Főleg ipari kiképzés folyt a hadivakok budapesti intézetében is.

Végül 25 munkaközvetítő-iroda volt kizárólag a hadigondozott munkakeresők számára, kik közül az irodák másfél év alatt több mint 10.000 embert helyeztek el.

Hadigondozási intézeteink mind tömegteljesítményben, mind színvonalban komoly versenytársaivá váltak a szövetséges német-birodalom hasonló alkotásainak. Hadisebészetünk rohamos fejlődésének legszebb példáit éppen a magyar rokkant-utókezelők igazolták. melyeknek műtőszobáiban felismerhetetlenségig eltorzult élő-halottakból váltak újból épkezláb emberek, szétroncsolt arcok s koponyák kaptak mesteri csontátültető műtétek révén újból emberi formát. Torz végtag-csonkokra szerelt önműködő műkarok, műlábak tették a ruházat alatt alig észrevehetővé az amputált testrészek hiányát. Egyik beszámoló jelentés szerint 1917 szeptember 30-ig összesen 40.900 rokkantat bocsátottak el, viszonylagosan gyógyultan, az utókezelőkből és 5864-et új életpályákra kiképezve a rokkantiskolákból.¹

Az állami szervezet kifejlődése mellett egyre szűkebb térre zsugorodott a társadalom gyakorlati hadigondozási tevékenysége. Inkább csak díszítő háttérül s az eléggé szórványos áldozatkészség ébrentartására szolgált az Országos Hadigondozó Tanács című reprezentatív testület. melynek két díszülésén felvonultak közéletünk előkelőségei, jótékonykodó mágnásasszonyai, bankvezérei, politikusai. 1917 április 14-én, a királyi palota tróntermében tartott alakuláson a ragyogó egyenruhák, főpapi talárok között maga a királyné is megjelent. Hadigondozásunknak ezeken a ritka ünnepnapjain a hivatalos Magyarország szívesen vett tudomást az egyetlen intézményről, mely építeni próbált a nagy rombolásban. A közönség és a sajtó figyelmét ugyanekkor kizárólag a harctéri események kötötték le, alighanem szerencséjére hadigondozásunknak, mely így, jelszóáradattól nem háborgatva, nem vált olcsó divatcikké s csendben dolgozhatott.

Az 1917. évi kormányváltozás egybeesett a hadigondozó hivatal munkakörének kiterelvényesedésével. Eddig az otthonától hosszú időre elszakadt rokkant katonát mint magábanálló károsultat ápolták az utókezelőben, tanították a rokkantiskolában. Most, hogy ezek az úgy ahogy testileg-lelkileg talpraállított emberek a családalapítás, vagyonszerző munka vágyától eltelve, sűrű rajokban kezdtek hazaszállingózni. a figyelem az egyénről a családra, a család életszínterére s ezen át a sorozások, rekvirálások terhet panasz nélkül hordozó falu problémáira terelődött. Hiszen közvetve a magyar falut támogatta az állam azokkal a pénzsegélyekkel, kölcsönökkel, gazdasági felszerelésekkel is, miket a hadirokkantak elbocsátásukkor kaptak üzemberendezésre, földszerzésre, állattartásra, stb.

A hivatal életében az előjelek szerint valóban az igazi szociális gondoskodás korszaka köszöntött be az új elnökkel: gróf Teleki Pállal,

¹ Petri Pál: A magyar hadigondozás történetének vázlatja. 1917. 25. és 27. l.

ki hadigondozásunkat minden nemzetegészségügyi problémánkra kiterjedő hatalmas szociális reformmunka tengelyévé kívánta tenni. A reábízott hivatalos hatalomban és rendkívüli munkaeszközökben fogantyút látott ő egész sor elhanyagolt, vagy idehaza még ismeretlen népgondozási feladatkör mozgásbahozására.

Teleki hivatalos útmutatójának¹ értelmezésében nemzetmentő jelentőséghez jutott a jótanács, vagy anyagi támogatás, az úgynevezett „vagyonrendezés“, melyben a hivatal sok ezer családot részesített központilag, vagy népirodái útján. A segélyezésnek feltétele, illetve célja volt a népes családalapítás, a több gyermek, az egészséges életmód s a minőségtermelő tervszerű munka, mely a család számára továbbfejlődést, tőkeképződést is biztosíthatott. A hadirokkantat igyekeztek visszaterelni eredeti (falusi) környezetébe, a felhagyott foglalkozással legalábbis rokon munkakörbe (pl. földműves-napszámosból önálló kiscgazdát, vagy kertészt, kőművesmunkásból építőmestert, favágóból ácsiparost képeztek).

A régi otthonuktól teljesen elszakadt, sokgyermekes családok számára elnéptelenedő, egykés, vagy határmenti vidékeken kerestek földet s építettek lakóházat. Az ehhez adott kamatmentes kölcsönt azután a tulajdonos hadigondozotti járadékával törlesztette. E mellett beleegyezését kellett adnia, hogy ingatlanából „haditelket“ alakítsanak, ami elidegenítési és terhelési tilalmat jelentett, az állam részére pedig messzemenő ellenőrzési, sőt visszaváltási jogot is biztosított, utóbbit arra az esetre, ha a gazda méltatlanná válnék az adományra („paraszt-hitbizomány“). Általában az volt a törekvés, hogy minél több hadigondozott családot szoktassunk önellátásra s tegyünk gazdaságilag függetlenné, mert bizonyos, hogy vállalatok, közösségek később az egészségeseket szívesebben fogják alkalmazni, kenyérhez juttatni, mint a testileg törődött hadirokkantakat.

A hadigondozottak letelepítéséhez szükséges földszerzést bizonyos fokig megkönnyítette az, hogy a háború alatt aránylag sok ingatlan vált olcsón eladóvá. Nagyobbarányú földbirtokreform keresztülvitelére a háborús viszonyok természetesen nem voltak alkalmasak. A hadigondozó hivatal rendelkezésére álló alapok (1917 szeptember 30-án kb. 26 millió korona készpénz, illetve bankbetét és kb. 5 millió korona értékű értékpapír²) különben is részben kifejezetten egyéb célokra voltak előirányozva. Ez a magyarázata, hogy az ekkoriban alapított haditelkek túlnyomó része — akár a háború utániak is — csak úgynevezett „házhely“ volt, vagy legfeljebb 1—2 holdas törpebirtok. Ezek a telepített családoknak ritkán nyújtottak létalapot, ellenben mozgási szabadságukban korlátozták őket. Egyes jótékony alapítók kísérletet tettek hadigondozott családok csoportos városbetelepítésére szövetkezetszerű termelőüzemek berendezésével kapcsolatban (Kalocsa, Győr), habár a Teleki-féle útmutató falusiak városbetelepülésének támogatását ellenezte (legfeljebb a továbbszaporodást nem ígérő satnya népelemmel, főleg a régi környezetüktől immár lelkileg is elszakadt leg súlyosabb fogyatkozású hadirokkantakkal szemben engedett kivételt).

¹ Teleki Pál gróf: „Szociálpolitika és hadigondozás“. 1918.

² Petri Pál: id. m. 46. lap.

Az ilyen úgynevezett „kereseti telepek“ külföldön sem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket; nálunk annál kevésbé, mivel az ingyenes juttatás által elkényeztetett telepesek gondolkodására és életmódjára valósággal elzüllesztően hatottak az 1918/19-iki forradalmi zavarok. Később sem rábeszéléssel, sem fegyveléssel nem lehetett őket tervszerű összeműködésre bírni.

Helyes gondolat volt a hadigondozottak részére a népirodák mellett ú. n. „pártfogók“ kirendelése, akik nemcsak tanáccsal látták el a gondozásukra bízott családokat, hanem szükségleteikről, felkarolást érdemlő vállalkozásaikról tájékoztatták is a hatóságokat. Ez a közvetítés is egyik eszköze volt az alamiznaszerű segélyezés kiküszöbölésének, mely az útmutató szerint „aláássa az önérzetet és munkátlanságra nevel“. A „pártfogó“-szervezet elvi értékéből keveset von le az, hogy az intézmény a helyi hatóságok által ajánlott pártfogók személyi alkalmatlansága miatt, vagy a pártfogoltak igényeinek túlfokozása miatt sok helyen nem vált be.

Apró balsikerek és hibák nélkül úttörő munkát végezni alig lehet. Később ezek a hibák, néhány nyugodtabb esztendő alatt bizonyára kiküszöbölődtek volna. A hadigondozó hivatal erkölcsi sikere nem is az elért számszerű eredményekben rejlik, hanem abban a bátor tettében, hogy a legvigasztalanabb háborús viszonyok között kezdeményezőjévé vált birtokkölcsonneivel, földszerzéseivel az id. Darányi óta feledésbe merült telepítési mozgalom újraélesztésének, a hadiözvegyek foglalkoztatásával, szövőszék- és varrógép-akcióival a népies háziipar fellendítésének, Hoffmann, Géza pedig lelkes népesedéspolitikai és fajegészségügyi propagandájával egész új alapokon az egyke, az alkoholizmus, a venereás betegségek és a tüdővész elleni küzdelemnek, a tudományos fajvédelemnek. Az említett hibáknál nagyobb hátramaradást az okozott, hogy a szépen elindított tevékenységhez nem volt szerencsés minden esetben az új munkatársak megválasztása. Igaz: nem volt könnyű a válogatás, mert mindenki ide ajánlatta be magát, aki máshol feleslegessé vált. Sok tisztviselőből, népirodavezetőből hiányzott az új módszerek és célok jóságának lelkesítő hite, olykor a szociális érzék is. Mások a mindent jobban-tudás felelőtlen önbizalmával akkor akartak túlméretezett újításokba fogni, amikor a nemzet már utolsót tántorodott a szörnyű szakadék szélén.

Az októberi felfordulással azután elkezdődött rövidmúltú hadigondozásunk pusztulása. Kilenc hónapon át sehosem volt akkora a fosztogatás, a pénzpocsékolás, mint megmaradt hadigondozási intézeteinkben, melyek eleinte menedékei, később toborzóhelyei lettek a vörösterrorcsapatoknak. A forradalmi jelszó, hogy: „Rokkantak ügyeit csak rokkantak intézhetik“, tanulatlan álrokkantaknak is jogcím volt a politikai szerepvállalásra, magas hivatali állások betöltésére. Egy februári napon ilyenek által vezetve szállta meg a vörös lobogók alatt felvonult utcai csöcselék a hivatal székházát, kergette szét onnan a tisztviselői kart s égette el legértékesebb iratanyagunkat: a magyarság háborús véráldozatának nagyságát igazoló egykorú rokkantstatisztikát.

A bolsevizmus bukása s a megszálló ellenség kitakarodása után a múlt maradványaként úgyszólván a szemétből kellett kiásni néhány

fertőzött, kifosztott intézetet. Az ügykör tekintélyét is erősen megtépázta a rokkantak forradalmi szereplése. Közönségünk egy részében valósággal lappangó ellenszenv támadt a háború áldozatai irányában. Hadigondozásunk süllyedő hajójáról menekült, aki tehetett, aki még ott rekedt, életrevaló gondolataival együtt menthetetlenül elveszett a számvevői ízű tömegaktázás feneketlen tengerében.

Mélyen talajbavágó szociális reformoknak a trianoni idők csodaváró közgondolkozása nem kedvezett. Ha visszakapjuk elvesztett területeinket, „ami már csak hónapok kérdése“, — lehetett hallani — „a szociális problémák maguktól megoldódnak“. A Teleki-féle „fogantyú^elmélet feledésbe merült. A munkakör új emberei már nem ismerték, tehát nem is értékelték. A divatossá vált „gyorssegély“, vagy pártfogás, miben a Budapestig jutott élelmesebb folyamodók részesültek, valójában nem volt jövőtformáló gondozás. Maga a „hadigondozás“ szó, mely mögött a forgalomból úgyszólván kilúgozódott a valódi szociális gondoskodási tartalom, kezdett anakronizmussá válni. Igaz: elegendő pénz sem lett volna eleinte a hanyatló munkakör újjáteremtésére. A háború alatt közadakozásból összegyűlt hatalmas alapoknak (vak katonáké, hadiárvaké, stb.) a forradalmak alatt megdezsmált tőkeállományát a pénzromlás idején csak egy fővárosi bérház gyors megvásárlásával lehetett megmenteni a semmivé válástól. Egyedül az állami költségvetésre lehetett számítani, ez pedig az intézetek fenntartásán kívül évről-évre csak arra nyújtott fedezetet, hogy minden hadigondozott pontosan megkapja rendszeres pénzbeli járandóságát, ami az általános elszegényedés tüneteként minden egyébnél fontosabb követelménnyé is vált. Ekkoriban indult meg a hadigondozottak társadalmi érdekképviseletének hangos agitációja is a járadékemelés érdekében. E szövetség hangadói — talán nem ismerve az állam csökkent teherbíróképességét — annyira fokozták igényeiket, hogy az 1930. évi emlékiratuk követeléseinek teljesítése már évi 130 millió pengő kiadástöbbletet jelentett volna államunknak.

Így billent a súlypont újból az illetményügyek oldalára. Még a hadigondozó hivatalt magába kebelező új népjóléti minisztériumban is utat talált az a nézet, hogy a hadigondozás kellemetlen költségvetési tehertétel, fokozatos lebontásra érett nyugellátási ügykör, melynek tömegforgalmát néhány úrlapon bárki lebonyolíthatja.

A MEGSZOKÁSBÓL mégis közhasználatban maradt „hadigondozás“ névre az ügykörnek igazában csak egyetlen ága tarthatott számot — a nemzet fennmaradása szempontjából mindenesetre a legfontosabb: a háborúban elesett, vagy megrokkant apák gyermekeinek gondozása. Háromszázezer hadiárva és hadigyámolt¹ nyilvántartásának elkészítése a menekült tisztviselők és tanítók által, kik aztán patronázsszerű országos vándor-gondozóhálózatba szervezetteren a gyermekeket eredeti környezetükben menthették volna meg az elkallódástól, „felkeresve őket saját fészükben, saját otthonukban, a mindennapi élet gondjai,

¹ Pontos számadatunk már nincs, de az 1924 óta évenként összeállított nyilvántartások apadási statisztikájából visszakövetkeztetve, kb. ennyire becsülhetjük 1919—20. évi csonkaországi létszámukat.

szenvetései között“,¹ a szó valódi értelme szerint „hadigondozás“ lett volna. Ilyen messzeágazó kultúrmunka azonban nem ígért, budapesti nézőpontból is szembeötlő, azonnal jelentkező eredményeket, ezek nélkül pedig aligha lehetett számítani az akkor más bajokkal vesződő törvényhozás anyagi támogatására. A lassanként feleslegessé váló rokkantintézeteknek árvaházakká történt átalakítása a hivatalos érdeklődést az intézeti nevelés rendszere iránt keltette fel oly mértékben, hogy a gondoskodásnak ez a költségesebb neme azután hadiárva-gondozásunknak csakhamar minden mást háttérbe szorító kizárólagos módszere lett.

1920 elején még csak egy állami hadiárvaházunk volt, az is gondozatlan, kifosztott állapotban, a forradalmak alatt elvadult, lerongyolódott gyermeksereggel. Három év múlva már hat mintaintézmény igazolta a fellendülést. Négy ezek közül ma is megvan. A hadiárva vad bőripari szakiskolájában (az ország egyetlen ilyen irányú szakintézményében) cipészeire, szíjgyártó- és bőrdíszművesiparra oktatják a növendékeket, a székesfehérvári hadiárva-intézetben asztalosságra, kocsigyártásra, szabóiparra, stb. Az ikervári kastély parkjában hadiárvaínkból kertmunkásokat és ügynevezett házmesterkertészeket nevelnek, a tokaji leányárvaházban szövéshez, varráshoz is értő gazdasszonyokat.

Intézeteken kívüli gondozás általánosítása mellett ezekben az árvaházakban s esetleg még három-négy különleges rendeltetésű intézetben (pld. kivételes tehetségűek, nyomorékok és javítónevelésre szorulókrészére) kényelmesen elfért volna annyi gyermek, ahányanak arra okvetlenül szüksége volt. A népjóléti minisztérium azonban akaratlanul fenntartójává kellett, hogy váljék még mintegy száz idegen (nem állami) nevelőintézetnek, melyeket alapítók: nagyösszeköttesű társadalmi érdekeltségek, egyházak, szerzetesrendek csak állami tartásdíjak kieszközlésével tudtak kimenteni anyagi válságukból s melyek a saját szűkebb látókörű elképzelésük alapján (néhány esetben tőke nélkül) a hadiárvagondozásnak és gyermekvédelemnek gyakran olyan területén fogtak nemesszándékú emberbaráti tevékenységhez, ahol más intézmények munkája már bőségesen kielégítette az országos szükségletet.⁸

Ily módon a néha már öncélnak látszó intézetfenntartás e gondozási módszer egyoldalú hipertrófiájára vezetett anélkül, hogy 12—4 év alatt az országszerte szétszórva élő hadiárva és hadigyámoltak egyhuzadánál nagyobb tömeget tudott volna az intézeti nevelés dédelgetésében vagy ezt pótló tartásdíjsegélyben részesíteni.³

Kétségtelen, hogy a valóban rászorult pályázók közül kevés maradt támogatás nélkül. De a mi népünk példátlan szerénységét, önértetes visszahúzódását, vagy, ne féljünk más néven nevezni: úri élheterlenségét kell ismerni annak a megértéséhez, hogy a nyomorgó százezreknek csak jelentéktelen hányada, túlnyomóan a selejtesebb Budapest-

¹Tisza István grófnak az orsz. hadigondozó tanács alakuló ülésén (1917 ápr. 14) mondott megnyitó beszédéből.

² „A magyar állami hadiárvagondozás 10 éve (1919—1929)“ c. beszámolóból (102. oldal).

³1920-tól kb. 8000 hadiárva és hadigyámolt kapott intézeti ellátást és kb. 7000 intézeti ellátásból kiszorult pályázó havi tartásdíjsegélyt.

környéki és városi elem, jut el kérésével a segítségre rendelt fórumokig. Talán példa sincs rá máshol Európában, ami nálunk előfordul, hogy olyan szegény kubikosemberre bukkanunk, aki Gorlicénél elvesztette a lábát s húsz éve tengődik az országnak valami félreeső zugában anélkül, hogy egyetlen fillér támogatást, vagy legalább mülábat kért vagy kapott volna. „Nem tudta, — úgymond — hogy jár neki valami“, vagy: „Nem akart a szegény hazának terhére lenni“ (ő, a kubikos). Ha a felnőtteknek, a nyomorékoknak nem használt sem hatósági figyelmeztetés, sem dobszó, hogy jogaikat érvényesítsék, el lehet képzelni, hány hadiárva nőhetett fel így, minden támogatás nélkül a tanyák világában, mert senkiséem folyamodott az érdekében.

Az intézeti nevelés virágházi rendszere ellen számos pedagógiai kifogást lehet tenni. Az intézetekben nevelkedett gyermekek az étellel szemben lelkileg általában kevésbé edzettek, a termelőmunka iramában nem mindig versenyképesek, anyagi javakkal beosztóan gazdálkodni kevésbé tudnak, városbanélésre hajlanak. Arvaházak volt növendékeinél e fogyatkozásokon felül sok baj (elég gyakran az erkölcsi züllés) kútforrása még a társadalmi tájékozódóképesség, az osztályezés teljes hiánya (mert nincs szülő) s valami sajtáságos szégyenlése árvaházi múltúknak, mely miatt az intézet jóakarató irányítása az onnan kikerülteken többnyire csak rövid ideig segíthet. Meg kell azonban állapítani, hogy a hadiárvaintézetek túlnyomó része ezeknek a hátrányoknak az ellensúlyozására — mind ellátás, mind iskoláztatás tekintetében — megtette a tőle telhetőt. Egyéni nevelési módszerek, önképzőkörök, kirándulások, háziversenyek, tetszetős növendékegyenruhák, jelmezes karácsonyi látványosságok, hazafias színelőadások élénkítették az intézeti élet kollektívizmusának szürkeségét. Némelyik intézetnek állandó ifjúsági fúvószene-kara is volt (a bábolnai kincstári ménésbirtok hadiárvalovászainak lovaszene-kara).

Ma már a hadiárvák és hadigyámoltak túlnyomó többsége túl van a nevelési korhatáron. Így gondozásuk is, mely 1932-ben a gyermekvédelem részeként a belügyminisztérium munkakörébe olvadt, befejezéséhez közeledik.

AZ ÁLTALÁNOS HADIGONDOZÁS népszerűtlen feladatát ugyancsak 1932-ben vállalta át a honvédelmi minisztérium azzal a gyorsan be is váltott ígérettel, hogy a megoldatlan kérdéseket rövidesen a törvényhozás fogja rendezni. Valóban, kellett már új törvény az évtizedes mulasztás pótlására s egyben a hadigondozottak mesterségesen felszított csodaváró izgalmának levezetésére is.

A háború végéfelé készült törvényjavaslat — többszöri átdolgozás után — 1922-ben csak kormányrendeletként látott napvilágot. Köztisztviselői és katonai nyugellátási, szegénygondozási, stb. elvek keveredve érvényesültek ebben a rendeletben a hadigondozás akkor még kiérlelően külön célkitűzéseivel. A temérdek jogesetet, szociális problémát azután, mit kétszáz ezer ember hétköznapi élete felvetett, egységes szempontú elvi irányítás hiányában ötletszerűen foltozó, néha egymásnak ellentmondó részletrendeletekkel oldották meg. Ezeknek szövevényes bozótjában végül már alig lehetett eligazodni. Főként a

fogalmak szabatos meghatározására és világos rendszerezésére volt tehát szükség, továbbá — új ellátási igények tekintetében — a sorompók lezárására. Visszás volt ugyanis, hogy a jelentkezéseknek nem voltak időbeli korlátai s például „hadiárva“ lehetett a háború után húsz évvel született gyermek is.

A hadigondozásra szolgáló évi 18 és félmillió P felemelésére, amely összeg 1932/3 3-ban állami költségvetésünk kiadásainak (üzemek nélkül) 2'34%-a volt, gazdasági helyzetünk miatt gondolni sem lehetett. A kedvezmények és előjogok túlságos szaporítása is ellenérzést keltett volna a hadigondozottak érdekkörén kívül állókban, hiszen másfél évtized alatt az élet kiegyensúlyozódott körülöttünk, a hadigondozottak elkeveredtek a társadalom különféle rétegeiben s ha gondjaik, küzdelmeik súlyosabban terhelték is őket, lényegileg azonosakká váltak mások mindennapi nyomorúságaival.

Oly mélyreható újításokat, aminőkről például hadigondozásunk kevesek által ismert irodalmának,¹ vagy a hadirokkantak foglalkozás és foglalkozás szerinti statisztikájának (1932-ből) tanulságai alapján szó lehetett volna, az új törvény nem hozott.

S különös! A rendcsinálás pusztja ténye — talán, mert annak kormányelnöki szó adott tekintélyt — az érdeklődés utolsó fellobbanását jelző tíznapos országgyűlési vita (55 képviselőházi és 10 felsőházi felszólalás) után mégis teljesen megnyugatta a kedélyeket.

HADIGONDOZÁSUNK ÚTIRÁNYÁT az 1933. évi VII. törvénycikk hosszú időre kijelöli. Ismertetésére itt nincs terünk, csak irányvonálára mutatunk rá.

Az 1922—32-ig tartó előző korszakban hadigondozásunknak sarkalatos elve volt, hogy a háborús károsodás értékelésénél a megrokkant vagy elesett nem hivatásos katonák polgári műveltségi színvonalát kell alapul venni. A polgári hivatású katonák ugyanis nem a katonai szolgálatban keresték és találták meg egzisztenciájukat; nem a katonai szolgálatban szerzett érdemektől, hanem a polgári foglalkozásukhoz megkívánt képességeiktől függött jövőjükhöz, boldogulásuk, vagyis a károsodás is a polgári élethivatásukkal kapcsolatban érte őket,² ahova még vissza is akartak térni. Mivel pedig műveltebb embernek nagyobb a kereseti s érvényesülési lehetősége, tehát az erre való képességében beálló vesztesége is: a polgári műveltség fokához mérten kell őt is, családját is három ellátási csoport valamelyikébe sorolni és pedig: elsőbe a műveltség alacsonyabb fokán levőket, a legfeljebb elemi iskolát végzeteket, a másodikba az önálló vagy szakképzett gazdákat, iparosokat, kereskedőket, stb., a harmadikba pedig azokat, akik középiskolát végeztek, vagy ezzel másként legalább egyenlő műveltségi fokot értek el. Idők folya-

¹A szakmunkák sorából Pettkó-Szandtner Aladár pontos és részletes történeti beszámolója („Magyar hadigondozás“ 1924), Petri Pál már említett történeti vázolata (1917), Ferenczy Imre több hadigondozáspolitikai tanulmánya (1915—8), Teleki Pál gróf: „Szociálpolitika és hadigondozás“ c. szintén idézett népiroda útmutatója (1918) érdemel említést, továbbá Kenyeres György: „Hadigondozáspolitikai“ c. könyve (1928), az egyetlen kritikai mű, mely a kérdés elméletével és a hadigondozási jog problematikájával részletesen foglalkozik. Végül a „Hadirokkantak pályaválasztása“ c. hivatalos útmutató.

² Kenyeres Gy. id. m. 23. lap.

mán szokásossá vált a csoportoknak „legénységi“, „altiszti“ és „tishti“ elnevezése a könnyebb megkülönböztetés érdekében s azért is, mert az esetek többségében a név fedte a tényleg elért katonai rendfokozatot.

Az új törvény ezt a polgári nézőpontot teljesen elvetette, kimondván, hogy jövőre egyedül a hadiszolgálatban elért katonai rendfokozat (egyévi önkénteseknél a tisztvi vizsga letétele) és a katonai szolgálati állományviszony irányadó. Így jutott reális tartalomhoz a „legénységi“, „altiszti“ és „tishti“ csoportelnevezés. Az újítás az ügykörnek a honvédelmi igazgatás alá kerülésével van összefüggésben s célzata, hogy összhang legyen polgári hivatású hadigondozottaink ellátása és a volt hivatásos katonák nyugdíja között.

Ettől az egyetlen gyökeres újítástól eltekintve, a törvény változatlanul átvette a korábbi alapelveket, formákat és kereteket. Megtartotta a tisztán polgári szempontú gondoskodásra utaló terminológiát is: a „hadigondozás“, „járadék“, „járadéksegély“, „polgári kereső- és munkaképességcsökkenés“, stb. kifejezéseket. Csak névleg térve el a hadirokkantak korábbi 25, 50, 75 és 100%-os megjelölésétől, megtartotta továbbá az 1922 óta fennálló progresszív járadékrendszert is. Eszerint a hadirokkantak négy járadékosztályba tartoznak (I—IV.) aszerint, hogy a hadiszolgálatban Keletkezett testi vagy szellemi fogyatkozásuk, melyet a vizsgálóorvos ezután is %-számmal határoz meg, a polgári kereső- és munkaképességüket — az adott foglalkozási és egyéni képességek figyelembevételével — mily mértékben csökkentette.

A legénységi ellátási csoportban a IV. járadékosztályú hadirokkant havi 2 P-t kap, a III. j. 0. már havi 16 P-t, a II. havi 32 P-t, az I. havi 80 P-t. Az altiszti csoportba tartozók járadéka a négy osztályban 2 P, 24 P, 48 P, 120 P; a tisztvi ellátási csoportba tartozóké: 4 P, 32 P, 64 P, 240 P.

Az egyes járadékosztályok összegei között mutatkozó — más államok hadigondozásában ismeretlen — nagy különbségeknek magyarázata, jobban mondva: mentsége az az elgondolás, hogy miután pénzügyi helyzetünk miatt nem lehet szó minden háborús veszteség teljes (100%-os) kártalanításáról, az állam legalább a teljesen elnyomrodottaknak (a hadivakoknak, a két végtagjukat veszetteknek, a gerinclövés folytán megbénultaknak, a súlyos tüdőgümőkórosoknak, stb.) biztosítson teljes megélhetést nyújtó pénzellátást, a többieknek sokkal alacsonyabb összegű járadékát pedig igyekezzék egyéb kedvezményekkel pótolni.

A kedvezmények közül — nem számítva ide a hadirokkant jogát a kórházi ápolásra, orvosi kezelésre, gyógyszerre és mesterséges testrészpótlóra (múlábura, műkarra, tolokocsira stb.), miket élete végéig ingyen kaphat meg akkor is, ha vagyonos, továbbá nem számítva az állandó intézeti gondozásra szorulóknak ingyenes rokkantotthoni ellátását sem — említésre méltók a következők: Bélyegmentes kérvényezési jog. Hadirokkantak mentessége a kézi közmunka alól. Múzeumokban, kiállításokon, színházakban, parkokban, stb. örökölni, ajtónállóknak, jegyszedőknak, stb. kizárólag hadigondozottakat szabad alkalmazni.

Az 1000 holdnál nagyobb területű földbirtokoknak s a nagyobb ipari és kereskedelmi vállalatoknak minden tizedik új alkalmazottja, a mozik alkalmazottainak legalább 40%-a hadirokkant, hadiözvegy vagy hadiárva kell hogy legyen. Piaci és utcai árusítási engedélyek, ószeres- és zsbárusengedélyek, trafikok, italmérések oly számban juttatandók nekik, hogy az engedélyeseknek legalább a fele hadigondozott legyen. Jól tanuló hadiárva és hadigyámoltak minden iskolában tandíjmentesen tanulhatnak.

Érdemes hadirokkantak mindezek felül ma is kaphatnak ingatlanszerzésre, házépítésre, gazdasági, ipari, kereskedelmi beruházásokra kamatmentes kölcsönöket, sőt kisebb segélyeket is.

Ily kedvezmények számításbavétele mellett már kevésbé kirívó, hogy a hadiözvegyek havonta mindössze 5, 10, illetve 15 P havi járadékot, félárva gyermekeik után további 2, 3, illetve 4 P-t, a szülődén hadiárva pedig fejenként havi 5, 6, illetve 7 P járadékot kapnak.

A járási és városi hadigondozó bizottságoknál a régi jogalapon jelentkezettek igényeinek tömeges megállapítása még ma is folyik. Ezért a hadigondozottak létszámának természetes apadása (a halálozások folytán) legfeljebb egy-két év múlva fog kimutathatóan jelentkezni. Mégis elmondhatjuk, hogy sokat hányatott hadigondozásunk egyelőre nyugvópontra jutott.

A hadigondozottak rendszeres ellátása, segélyezése, előnyökhöz juttatása, stb. már csak tüneti utókezelése a világháború által felidézett egyetemes emberi nyomorúságnak. Lassanként megapad ez a munka is, ha tovább pihenhetnek a fegyverek.

A húszéves múlt tanulságainak értékesítésére természetesen most nincs alkalom. A szélesebb alapokra fektetendő hadigondozás csak új háború esetén lehet az igazi nemzetmentő szociális intézmény s keretei között — a népünk egészséges továbbfejlődéséért folyó nehéz munkában — bizonyára szerephez fog jutni társadalmi, embefbaráti, közegészségügyi, közgazdasági és kulturális szervezettségünknek a hadviselés által igénybe nem vett minden erőtartaléka.

PARÁDI JENŐ